

IN MEMORIAM
МАРКО ПОПОВИЋ (1944–2020)

ВЕСНА БИКИЋ

У четвртак, 20. августа, Београд је остао без једног од својих најбољих грађана – напустио нас је археолог Марко Поповић, колега, ментор, пријатељ. Истраживач средњовековне прошлости и посленик на пољу изучавања, заштите и презентације споменичке баштине у Србији, својим широким пољем деловања обележио је српску археологију, науку и културу у претходних 50 година. Одликовала га је изузетна радна етика, поседовао је неисцрпну енергију, снагу и предузимљивост да покрене, преузме и успешно реализује најзахтевније послове. Уз то, био је учитељ и ментор, увек доступан да помогне и пренесе практична и теоријска и не само археолошка знања свима, а нарочито младим колегама. Колико год да је волео динамику археолошког посла – а то никада није доведено у сумњу – предавао се, можда и више, жару писања и припремања илустрација за публикације које све носе његов особени печат, како у садржају тако и у визуелном изгледу.

Рођен у Ужицу, Марко Поповић се школовао и радни и животни век провео у Београду. На Одељењу за археологију Филозофског факултета завршио је основне студије 1966. године, магистрирао је 1971, а докторску дисертацију одбранио 1980. године. Убрзо након завршетка студија (1968), запослио се у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, да би 1976. прешао у Археолошки институт, где је остао до одласка у пензију 2011. године. Промена радног окружења није прекинула до тада успостављене чврсте везе са Заводом, напротив, омогућила је да Марко заокружи и прошири своје поље деловања, што је довело до активног суделовања у низу конзерваторско-рестаураторских програма и захвата на нашим најзначајнијим споменицима културе, најпре на Београдској, затим Смедеревској тврђави, манастирима Студеници и Ресави (Манасији), Новом Брду.

Марко Поповић је био признати стручњак за средњовековну прошлост, с нарочитим интересовањем за проучавање утврђења и система одбране, као и настанка и облика средњовековних градова у српским земљама средњег века, укључујући и сложено питање боравишта владара и властеле, својеврсног језгра утврђених градова. Успешно је водио вишегодишња систематска археолошка истраживања у средишњој области средњовековне Србије, с резултатима који су, испоставило се, далекосежни у разумевању наше националне прошлости. У остацима Градине изнад Пазаришта, код Новог Пазара препозната је Тврђава Рас, једно од седишта првих Немањића, док Велика градина у Врсеницама код Сјенице до данас представља најпотпуније истражено раносредњовековно налазиште с материјалним остацима који се могу приписати Србима, поред свега другог. Упоредо са систематским истраживањима на те две главне тачке, у Рашкој области организовао је и предводио програме рекогносцирања и прелиминарних сондажних ископавања на око двадесет касноантичких и рановизантијских утврђења, што је све омогућило сасвим ново сагледавање те

важне области у сутону антике и у раздобљу раног средњег века.

Знатан сегмент истраживачког опуса Марка Поповића односио се на проучавање тврђава и система одбране на подручју српских земаља средњег века, где је нарочиту пажњу усмеравао на достигнућа српске војне архитектуре. Остаће запамћене његове зналачке анализе, графичке реконструкције физичких структура низа тврђава, међу којима су Београд, Смедерево, Сланкамен, Ужице, Добрун, Маглич, Ново Брдо. У новије време био је аутор идејних пројеката за 3Д реконструкције цитаделе Ужичког града и Новог Брда. У контексту феномена настанка градова посебно је проучавао резиденције средњовековних српских владара и властеле, почевши од области Раса, преко дворова крај ишчезлог језера на Косову до замкова у Београду, Смедереву, Липовцу, Магличу. Ширина Маркових интересовања и знања обухватила је и сакралне споменике, пре свега анализу и функцију очуваних и археолошки истражених објеката у манастирским комплексима, попут Павловца, Куманице на Лиму, Цркве Св. Николе у Станичењу, Цркве

Св. Стефана на Шћепан Пољу под Соко-градом, манастира Студенице, катедрале и Сашке цркве града Новог Брда, али и појаве које су у вези с трајањем појединачних црквених здања и манастирских комплекса. С тим у вези, подсећамо на његову студију о ктиторским сахранама, која је изнета као пленарно предавање на 21. конгресу византијских студија у Лондону 2006. године, као и новије чланке о сахранама у Бањској и Ресави.

Сва поменута, али и друга интересовања, односно сегменти научног опуса Марка Поповића тачку сустицања имали су у споменичком комплексу Београдске тврђаве и културној баштини Београда. Место почетка каријере било је његов непресушни извор сазнања, али и пуног ангажовања готово пола столећа – водио је археолошка ископавања различитог обима, учествовао је у програмима конзервације и рестаурације, бавио се питањима заштите и презентације. Обимни теренски захвати, нарочито интензивни током седамдесетих и осамдесетих година, наметали су потребу постојања обједињене грађе о комплексу Београдске тврђаве и културне прошлости Београда. У ту сврху при Археолошком институту основан је Научноистраживачки центар за Београдску тврђаву, чији је дугогодишњи руководилац и неуморан *spiritus movens* био, непрекидно радећи на стварању и унапређењу датотеке Београдске тврђаве и града, сакупљањем и систематизовањем техничке и фото документације, старих планова и ликовне грађе, као и археолошких налаза.

Добро смишљеним истраживачким програмима које је Марко Поповић водио, Београдска тврђава постала је модел за бројне појаве у развоју војне архитектуре, нарочито током средњег века и на почетку новог доба. Поменимо овом приликом питање градње византијског кастела у 12. веку, доградње западног бедема подграђа у време цара Душана, градитељску делатност деспота Стефана Лазаревића на почетку 15. века – један од најбољих примера српске средњовековне војне архитектуре, као и изградњу бароочног утврђеног града по плановима пуковни-

ка Николе Доксата де Мореза. Развој тврђаве и промене на фортификацијама од почетка 15. до краја 18. века, које су биле условљене пре свега променама у начину ратовања, најбоље се могу видети на реконструкцијама изведеним у виду макета, постављених у простору реконструисане Сахат капије, за које је Марко Поповић сачинио комплетну документацију на основу проучавања материјалних остатака, картографске и ликовне грађе. Подухват нарочите врсте представљао је откривање остатака митрополијске резиденције у комплексу Цркве Успења Богородице у Доњем граду, који су лежали испод 20 метара високих насипа формираних на падини испред северозападног бедема Горњег града. Даљим истраживањима утврђено је време настанка најстаријег здања на овом простору и његове касније доградње и промене намене. Његов потпис имају археолошко-архитектонска истраживања спроведена у циљу заштите и санације објеката на Београдској тврђави, попут Сахат капије, Малог степеништа на Савској падини, Сава капије, Краљ капије, Капије Карла VI, Северне капије средњовековног подграђа на Сави, да поменемо тек неке од новијих. Нарочити допринос имао је у реализацији пројекта *Ревизијализација, конзервација и њенова употреба Куле Небојша у савременом делу града Београда*, који је реализован уз суфинансирање институција из Грчке и Србије. Обновљен и преуређен, споменички комплекс Куле Небојша претворен је у музеј и културни центар посвећен сећању на знаменитог Грка, Ригу од Фере, и ратовима за ослобођење Срба, односно балканских народа, од турске власти.

Изучавања прошлости Београда водила су Марка много шире кроз време и појаве, па се тако дотакао и античког наслеђа у урбаној матрици града. Свестан опсежности те грађе, подстицао је да се резултати археолошких истраживања публикују, па је у ту врху покренуо и уређивао тематску едицију Зборника радова *Синидунум*, од које су до сада изашла четири тома. Значајан допринос тој теми пружио је и у студији о истраженим фортификацијама на налазишту Светиња,

по свој прилици остацима рановизантијског Винакиона.

Поља сигилографије и хералдике чинила су посебан сегмент интересовања Марка Поповића, које је, може се рећи, проистекло из његовог хобија, фалеристике. Комплексан језик симбола и знакова који говоре о друштву, укључујући обележавање личне и породичне сопствености, хијерархију породица у широј европској заједници и стварање династија чији ће симболи добити значење државних амблема, Марко Поповић је изучавао на преосталим, најчешће ретким, сачуваним примерцима из Београда, а резултати до којих је дошао објављени су у књизи *Хералдички симболи на јавним здањима Београда* (1997). Своја знања ставио је у службу реконструкције зграде Савезне скупштине, која је започела након 5. октобра 2000. године. Био је део тима који је радио на обнови и враћању знамења и меморалија, као и уређења скупштинских просторија. Занимљиво је поменути да је идентификацију и разврставање намештаја Марко тада радио по тип-варијанта систему, уобичајеном за обраду археолошких налаза.

Истраживачки опус Марка Поповића, његова широка знања и изванредне вештине биле су речито преточене у публикације, како писану реч тако и илустрације, по којима је био препознатљив. Аутор је око 280 научних студија, прилога и чланака, од тога 19 монографија, међу којима су *Београдска тврђава* (1982, друго издање 2006), *Ужички град* (1995, друго издање 2004), *Тврђава Рас* (1999), *Комплекс средњовековне митрополије у Београду* (2004, са Весном Бикић), *Манастир Куманица на Лиму* (2004, са Даницом Поповић), *Врсенице – касноантичко и раносредњовековно српско утврђење* (2008, са Весном Бикић), *Маџички замак* (2012), *Манастир Студенца – археолошка открића* (2015), *Црква Св. Николе. Капелла Нове Брда* (2018, са Игором Бјелићем). Две најновије, *Утврђења средњовековног града Нове Брде* (са Горданом Симић) и *Манастир Шудикова у Будимљи* (са Даницом Поповић) објављене су у тренутку завршетка овог издања. Један је од аутора *Историје*

Београда (1974), *Историје Ужица* (1989) и монографија *Приватни животи у српским земљама средњег века* (2004, са Смиљом Марјановић Душанић и Даницом Поповић) и *Daily Life in Medieval Serbia* (2016, са Смиљом Марјановић Душанић и Даницом Поповић). Аутор је више одредница у *Лексикону српског средњег века* (1999) и у до сада објављеним томовима *Српске енциклопедије*.

За научни рад стекао је угледна признања. Добио је три Октобарске награде града Београда 1974, 1976. (колективне) и 1983. године. Добитник је и Априлске награде града Београда 2005. године (са В. Бикић), затим награде града Ужица *С. Пенезић Крцун*, 1989, и Награде града Новог Пазара 1985. године. У фебруару 2018. одликован је Орденом круне I степена, године 2019. уручена му је Велика повеља града Ужица, а у фебруару 2020. одликован је Сретењским орденом III степена за нарочите заслуге у области културе.

Обављао је различите стручне и друштвене функције. Био је председник Српског археолошког друштва (1988–1990), затим председник Научног већа Археолошког института (1996–2002), председник Управног одбора Завода за заштиту споменика културе града Београда (до 2010), председник Комисије за споменике од изузетног значаја и српска културна добра у иностранству, при Министарству културе (2008–2013), председник и члан низа стручних комисија у области заштите. Главни је уредник едиције *Синигунум*, уредник је *Зборника Народног музеја* и члан редакција часописа *Старинар*, *Саопштења*, *Новопазарски зборник*. Члан је Одбора за историју Босне и Херцеговине САНУ.

С нарочитим поштовањем истичемо његову улогу у редакцији часописа *Наслеђе* – био је један од оснивача, заједно са Зораном Јаковљевићем, и уредник тринаест година, од 2004. (број V) до 2017. године (број XVIII). Поред тога што је часопис својим редовним излагањем наставио да доноси актуелан поглед на споменичку баштину београдског подручја, од тада је садржај бројева обогаћен новим рубрикама које питања истражи-

вања, заштите и презентације културне баштине разматрају из различитих углова – *Изјубљена баштина*, *Пољеди и мишљења*, *Исцртавања*, *Грађа*, *Наслеђе* и *Универзитетска настава*, а међу прилозима је све више полемичких текстова и студија о споменицима који представљају сведочанства епоха, друштвених и уметничких токова и националне идеологије.

Тешко је заокружити ток и исходе плодне и успешне каријере, какву је Марко несумњиво имао, без бојазни да је нешто пропуштено. Стога је можда најбоље подсетити на његову непрекидну потребу да истражује прошлост, као и радост коју му је истраживање доносило, упркос повременим разочарањима због немоћи да се обезбеде бољи услови за изучавање и заштиту споменичке баштине. Били смо сведоци његових недавних посета током радова у комплексу Сахат капије и

Барокне капије на Југоисточном бреду Горњег града, када је, поред задовољства напретком у реализацији Пројекта за извођење заштите, презентације и ревитализације комплекса, бринуо да се нешто од археолошких налаза не заборави у планирању будуће изложбене поставке. Марко је археологију волео и разумео, због тога је увек настојао да је учини бољом, вреднијом у очима како самих археолога тако и укупне стручне, научне и културне јавности. Уз све друго, остаће синоним за истраживача Београда, којем је пружио најбоље од себе и тиме допринео величини његове прошлости.

Др Весна Бикић,
археолог, научни саветник
Археолошки институт, Београд
vesna.bikic@gmail.com